

Σόνια Ιλίνσκαγια (εποπτεία έρευνας, επιμέλεια),  
*Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα, 19ος αιώνας,*  
 Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2006

«**Κ**άποτε ήταν τέσσερις Ρώσοι λογοτέχνες...» θα μπορούσε να είναι ο τίτλος του βιβλίου κοιτάζοντας το εξώφυλλό του – λεπτομέρεια του ζωγραφικού πίνακα του Γ.Γ. Τσερνετσώφ «*Παρέλαση στο Πεδίο του Άρεως*», που εικονίζει τους Ι. Κριλώφ, Α. Πούσκιν, Β. Ζουκόφσκι, Ν. Γκνιέντιτς. Ο Γκνιέντιτς, χτυπημένος από ευλογία, στέκεται πιο πίσω σε προφίλ – προτιμούσε αυτή τη στάση επειδή από τα παιδικά του χρόνια η ευλογία του τύφλωσε το ένα μάτι και αυλάκωσε το μισό του πρόσωπο. Το βιβλίο αυτό εμφανίστηκε ως μια καινούργια πρόκληση για κάθε υποψιασμένο κι απαιτητικό αναγνώστη της λογοτεχνίας. Οι φιλολογικές, συγκριτικές και ιστορικές προεκτάσεις που παραθέτει κι όλες εκείνες που αφήνει να εννοηθούν αποκαλύπτουν και άλλες, υπαρκτές αλλά συγκεχυμένες έως άγνωστες μέχρι πρότινος πτυχές της ιδιότυπης σχέσης ανάμεσα στην ελληνική επικράτεια και την τσαρική Ρωσία κατά τον 19ο αιώνα. Η διαπίστωση αυτή δίνει στο συγκεκριμένο βιβλίο μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις εκδόσεις συλλογικών, ερευνητικών εργασιών.

Αν τώρα ο αναγνώστης σταθεί στο όνομα της επιμελήτριας της έκδοσης, στην εκλεκτή Σόνια Ιλίνσκαγια, συνειδητοποιεί ότι πρόκειται να διαβάσει μια δουλειά υπεύθυνη και προσεγμένη. Η Σόνια Ιλίν-

σκαγια για μας τους νεότερους είναι το υπόδειγμα της ερευνήτριας που υπηρέτησε με αγάπη και ευθύνη το αντικείμενό της, τη λογοτεχνία. Μάλιστα, προκειμένου να μην την αφήσει στο χτες που τη γέννησε, θέλησε να αποκαλύψει πώς υπηρέτησε την εποχή που τη γέννησε, αλλά ταυτόχρονα και πώς στιγματίστηκε στην πορεία από αυτή την εποχή. Έτσι υπογραμμίζει με σαφήνεια για ακόμη μία φορά τους όρους της δημιουργίας της λογοτεχνίας και της τέχνης γενικότερα, που αποτελούν κατεξοχήν κοινωνικά, πολιτικά δημιουργήματα με ανθρωπιστικό προσανατολισμό. Αντί να υψώνουν τείχη, απλώνουν γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς, την ιστορία και τον πολιτισμό τους, συμβάλλουν στην ποικιλομορφία και τη συνέχεια του πολιτισμού, νικώντας την τέταρτη διάσταση, το χρόνο.

Το βιβλίο αυτό επισφράγισε το ερευνητικό σεμινάριο στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων με θέμα «*Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα*». Στο πλαίσιο του σεμιναρίου μελετήθηκαν περιοδικά του 19ου και του 20ού αιώνα και καταγράφηκε όλη η ρωσική λογοτεχνική παραγωγή μέσα από μεταφράσεις, δοκίμια, σημειώματα, αναφορές. Το στίγμα της έρευνας δίνει το κέφι και η επιμονή με την οποία υπηρέτηθηκε ο αρχικός σκοπός. Στην ουσία, επρόκειτο για ένα μάθημα συγκριτικής φιλολογίας, το οποίο

βοήθησε σε έναν βαθμό να ανακαλύψουμε τον ελληνικό, εθνικό, πολιτιστικό μας εαυτό μέσα από την πνευματική σκευή του Άλλου – της ομόθρησκης τσαρικής Ρωσίας.

Η ποιότητα και το ήθος της ερευνητριας και της μεγάλης δασκάλας που ξέρε να προσφέρει στην επιστήμη, στους μαθητές της και στον πολιτισμό αποκαλύπτεται πίσω από τη μνεία των ονομάτων όλων των φοιτητών που συμμετείχαν σ' αυτή την ερευνητική εργασία.

Η αλήθεια είναι ότι το ευρύ κοινό της Ελλάδας μέχρι σήμερα έχει έρθει σε επαφή με τη ρωσική λογοτεχνία του 19ου αιώνα κυρίως μέσω δύο κορυφαίων λογοτεχνών που αποτέλεσαν ορόσημο για την εξέλιξη των λογοτεχνικών πραγμάτων παγκοσμίως, του Λέοντος Τολστόι και του Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι. Τα έργα *Πόλεμος και Ειρήνη* και *Έγκλημα και τιμωρία*, για τα οποία ο Ρομαίν Ρολάν παρατήρησε, αντίστοιχα, ότι το πρώτο είναι η ζωή στην απεραντοσύνη της και το δεύτερο είναι η θύελλα μέσα σε μία και την αυτή ψυχή, συνέβαλαν στην τροπή που πήραν τα λογοτεχνικά πράγματα στην Ευρώπη τον 19ο και τον 20ό αιώνα.

Η έρευνα της Γλίνσκαγια δεν έφερε στο φως κανένα έργο του δικού τους βεληνεκού. Εξάλλου, η αξία της λογοτεχνίας ποτέ δεν υπολογίζεται με όρους και συγκρίσεις αυτού του είδους. Μοναδική είναι η συμβολή των συμπερασμάτων που συνάγονται για την παράλληλη πνευματική πορεία – προετοιμασία της μεγάλης ρωσικής αυτοκρατορίας και της ελληνικής επικράτειας αλλά και των δύο αυτών με τις χώρες της Ευρώπης. Σημαντική είναι η αποκάλυψη των σημείων στα οποία συναντήθηκε, αλληλεπίδρασε και εμπλουτίστηκε αμοιβαία η πνευματική πορεία αυτών των τριών πόλων. Από τη μια έχουμε μια μεγάλη αυτοκρατορία, που φαινομενικά τουλάχιστον ήταν οργανωμένη και κραταιή αλλά είχε να αντιμετωπίσει προ-

βλήματα που σχετίζονταν με το τσαρικό καθεστώς, από την άλλη μια ασθμαίνουσα επικράτεια που ταλαινιζόταν από τη μακροχρόνια δουλεία και την ίδια εποχή αγωνιζόταν να γίνει κράτος και, τέλος, τον κόσμο της προηγμένης τότε Δύσης.

Μέχρι πρότινος η κυρίαρχη εντύπωση ήταν ότι παρά την εθνική, πολιτιστική, θρησκευτική, ιστορική, διπλωματική εγγύτητα Ρωσίας-Ελλήνων από τη βυζαντινή περίοδο, οι Έλληνες, στραμμένοι με το βλέμμα στη Δύση, άργησαν να αντιληφθούν και να ασχοληθούν κατ' αρχάς μεταφραστικά και έπειτα κριτικά και φιλολογικά με τη λογοτεχνική παραγωγή της ομόθρησκης Ρωσίας. Και η μεγάλη ανατροπή έγκειται ακριβώς στην αποκάλυψη ότι υπήρξαν φιλότιμοι άνθρωποι, λόγιοι και έμποροι που είχαν βρεθεί στη Ρωσία, είχαν μάθει τη ρωσική γλώσσα, είχαν γοητευθεί από τον Καραμζίν, τον Κριλώφ, τον Γκόγκολ και τον Λερμοντώφ, τον Πούσκιν και τόλμησαν με ευγένεια και σεμνότητα να προσκομίσουν κάτι από αυτά τα πνευματικά δώρα στο κοινό της πατρίδας τους. Η ανάγκη για προσέγγιση τους οδήγησε να συνδυάσουν τα προωθημένα ευρωπαϊκά ενδιαφέροντα για κοινωνική και πολιτική δικαιοσύνη με τους εθνικούς και κυρίως γλωσσικούς στόχους που αφορούσαν τους Έλληνες. Αξίζει να σημειωθεί ότι, αν εξαιρέσουμε τον Παπαδιαμάντη που, όπως είναι γνωστό, είχε επιχειρήσει μια μεταφραστική προσπάθεια από γαλλική έκδοση του Ντερελί, το 1884, ανακαλύφθηκαν μεταφράσεις γραμμένες από πρώτο χέρι από δικούς μας ρωσομαθείς που κανείς δεν τους είχε ακούσει. Το βιβλίο αυτό λοιπόν είναι κι ένας ύμνος στους μονήρεις εργάτες αλλά και στις συλλογικές προσπάθειες που συμβάλουν στη φιλολογική έρευνα και κατ' επέκταση στη διάσωση των γραμμάτων και την προώθηση του πολιτισμού. Περιέχει εξαιρετικούς καταλόγους μεταφράσεων, δο-

χιμίων, κριτικών σημειωμάτων και αναφορών, όπως επίσης κι ένα ανθολόγιο με χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τη ρωσική λογοτεχνία του 19ου αιώνα.

Το ίδιο συνέβαινε κι από την άλλη πλευρά. Ρώσοι λογοτέχνες, πρόδρομοι του Πούσκιν, του Τολστόι και του Ντοστογιέφσκι, ασχολήθηκαν με την ελληνική γραμματεία κριτικά και μεταφραστικά, όχι μόνο για λόγους αισθητικού ενδιαφέροντος. Όπως φαίνεται, αυτού του είδους τις στάσεις τις υπαγόρευσαν και συγκεκριμένοι κοινωνικοί παράγοντες.

Αρχής γενομένης από τα κινήματα που έπονται του κλασικισμού, το ρομαντισμό, την ηθογραφία, το ενδιαφέρον για τους σύγχρονους εθνικούς πολιτισμούς και τη λαογραφία διαμόρφωσαν, παρακολούθησαν και ακολούθησαν, στο βαθμό που τους επιτράπηκε ή που μπόρεσαν, τόσο οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες όσο και Ρώσοι διανοούμενοι της εποχής και Έλληνες λόγιοι που ταξίδευαν ή διατηρούσαν δεσμούς με την Ευρώπη και τη Ρωσία. Η πραγματικότητα αυτή υπήρξε μάρτυρας της ομοιότητας των όρων της κοινωνικής ζωής και της πολιτικής πραγματικότητας κατά τον 19ο αιώνα σε Ευρώπη και Ανατολή, παρά τους διαφορετικούς παράγοντες που τους διαμόρφωναν.

Ας επιχειρήσουμε να κάνουμε κάποιες επισημάνσεις αποκαλυπτικές. Ο Τουργκιένεφ διαβαζόταν μαζί με τον Φλωμπέρ και προετοίμασε το δρόμο για τον Τολστόι, που το 1879 αποτέλεσε, με το *Πόλεμος και Ειρήνη*, έναν καινούργιο Σαίξπηρ.

Ο Γκνιέντις, από την πλευρά του, υπήρξε ένας μεγάλος Ρώσος ποιητής που έμεινε γνωστός και ξεχωριστός κυρίως για το μεταφραστικό έργο του. Απαράμιλλη μεταφραστική του προσπάθεια υπήρξε η μετάφραση της *Ιλιάδας* με έναν τρόπο που άφησε να διαφανεί το πέρασμα από τον κλασικισμό στο ρομαντισμό από τη μια και το σεβασμό του καλλιτέχνη και του

μεταφραστή απέναντι στη διάσωση και απόδοση του ομηρικού ύφους από την άλλη. Αξίζει να αναφερθεί ότι άλλη μία προγενέστερη μετάφρασή του, που δηλώνει την άμεση ανταπόκριση του ρωσικού κόσμου στην κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης, είναι ο *Πολεμικός ελληνικός ύμνος*, έργο του Ρήγα, η οποία συνοδεύτηκε κι από τη μετάφραση πολλών ελληνικών κλέφτικων δημοτικών τραγουδιών. Μάλιστα η ελληνική Επανάσταση υπήρξε πηγή έμπνευσης για τους Δεκεμβριστές, ένα κίνημα που μετεξελίχθηκε σε επανάσταση λόγω της ταυτότητας του τσαρικού καθεστώτος. Το 1825 το κίνημα αυτό καταστάληκε. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, πέρα από τους αυθύπαρκτους και ανεξάρτητους κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους που υποκίνησαν τους Δεκεμβριστές, η οποιαδήποτε μνεία της Επανάστασης να είναι στο εξής αδιανόητη.

Ο Ζουκόφσκι - μεταφραστής της *Οδύσσειας*, από τους πρωτοπόρους του κινήματος της ρομαντικής διάθεσης, δημιούργησε έναν λογοτεχνικό κύκλο πριν από τον Καραμζίν. Στα χνάρια του, αργότερα, ο Πούσκιν έδινε, όπως κι αυτός, έμφαση στην εμπειρία και αντλούσαν την έμπνευσή τους από το ρομαντικό τοπίο και τις λαϊκές μπαλάντες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κάθε φορά οι μεταφραστές επιχειρούσαν να μεταφράσουν ως άλλοι έμπειροι μεταφραστές με τρόπο ανάλογο προς αυτό που μετέφραζαν. Ένας ηθικοδιδακτικός μύθος ή ένα λαϊκότροπο κείμενο μεταφράζονταν ανάλογα. Ο ηθικοδιδασκτισμός κυρίως βρισκόταν τότε σε προτεραιότητα. Αναγκαίο ήταν να διδαχθεί ο λαός, να ρυθμιστεί η διαγωγή του και να διδαχθεί τα κοινωνικά καθήκοντα και τα χρέη του άλλου. Για τους ίδιους λόγους την ίδια εποχή, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρισκόταν η ιστορία. Η συνείδηση ότι η ερμηνεία και η αλλαγή του παρόντος αλλά και η οικοδόμησή του μέλ-

λοντος απαιτεί την καλή γνώση του παρελθόντος ήταν από τότε έκδηλη.

Στον κατάλογο με τα ανθολογημένα ρωσικά έργα που επιμελήθηκε η Σόνια Ιλίνσκαγια μπορούμε να διαπιστώσουμε χαρακτηριστικά της ηθογραφίας. Μπορούμε να πάρουμε μια γεύση από τη ζωή των μουζικών στην επαρχία της Ρωσίας, τη ζωή των κατώτερων τάξεων, όπως του υπηρέτη, τι επέτρεπε το άγραφο δίκαιο σε άνδρες και γυναίκες, το κλίμα και το τοπίο της στέπας του Βορρά. Μέσα από τις περιγραφές αναδύονται πηγαία αισθήματα. Σε ένα διήγημα του Ντοστογιέφσκι, «Ο μουζικός Μάρεϋ», με υπότιτλο «Μια ανάμνηση από τη Σιβηρία», μπορούμε να απολαύσουμε μια νατουραλιστική περιγραφή των συνθηκών διαβίωσης μέσα στη φυλακή και την ψυχογράφηση των ηρώων-φυλακισμένων που αποκαλύπτουν την ομοιότητα της πορείας του μεγάλου Ρώσου λογοτέχνη με την πορεία των Καλλιγά, Βιζυηνού, Παπαδιαμάντη, Θεοτόκη. Σ' ένα καθεστώς φεουδαρχικό, όπως είναι το τσαρικό, το κράτος προβάλλει σκληρό κι αδυσώπητο, απρόσωπο, και η αποδοχή του άρχοντα, η πίστη στον Θεό, η ανελευθερία και η απόλυτη υποταγή είναι τα βασικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν και προβάλλονται ολοζώντανα μέσα από τα έργα αυτής της περιόδου.

Ένα ακόμα δείγμα της διαπολιτισμικής επικοινωνίας Ρώσων-Ελλήνων την εποχή εκείνη είναι η μετάφραση της *Ιστορίας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας* του Νικόλαου Καραμζίν (1855-1859) από τον Κροκιδά από τα γαλλικά αλλά και με αντιπαραβολή από το πρωτότυπο. Την αφορμή έδωσε η ιστορική συγκυρία του Κριμαϊκού Πολέμου.

Η υποδοχή της μετάφρασης του Κροκιδά στην Ελλάδα συνέπιπτε με το φαινόμενο του Παπαρρηγόπουλου, δηλαδή της συστηματοποίησης της ιστορίας. Γι' αυτό βρήκε απήχηση. Παρότι είναι συνάμα κι ένα έντονα πολεμικό έργο, ο Έλληνας με-

ταφραστής Κροκιδάς μαζί με ακόμα δύο μεταφραστές, τον Λαγκαδά και τον Βερναδάκη, αποτυπώνουν την αγωνία του Καραμζίν να συστηματοποιήσει το παρελθόν, να μην σταθεί μόνο στα πολεμικά γεγονότα αλλά στο σύνολο της πολιτικής ύπαρξης των ανθρώπων, χωρίς να εμπλέξει το μύθο.

Ο Καραμζίν είναι Ρώσος ιστοριογράφος, θεωρείται ο Ρώσος Θουκυδίδης. Τον παρουσιάζουν ως μιμητή της γαλλικής λογοτεχνίας και αναμορφωτή της γαλλικής γλώσσας. Πατέρας του ρωσικού προρομαντισμού, διαμόρφωσε την εθνική αυτοσυνειδησία. Κατάφερε να προσελκύσει στην περιδιάβαση ανά τους αιώνες σχεδόν ολόκληρη την εγγράμματη ρωσική κοινωνία – «ακόμα και τις κυρίες των σαλονιών», κατά την έκφραση του Πούσκιν, ο οποίος αποκαλούσε τον Καραμζίν «Κολόμβο της παλαιάς Ρωσίας». Και πραγματικά υπήρξε ο εμπνευστής και ιχνηλάτης της περιήγησης στο παρελθόν της Ρωσίας, με το οποίο κανείς δεν είχε ασχοληθεί ως τότε.

Η ιστορία του Καραμζίν εγείρει δύο αισθήματα: της θρησκείας και της πατρίδας. Η αναλογία με την ελληνική ιστορία που καταγράφεται περίπου την ίδια περίοδο είναι εμφανής. Ανάλογα παθήματα εγείρουν αντίστοιχα αισθήματα στους δύο λαούς. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ελληνορωσικές σελίδες για το χριστιανισμό και τη συγγένεια μεταξύ Ρώσων και Παλαιολόγων. Βέβαια, η αξιοποίηση των ελληνορωσικών μεσαιωνικών σχέσεων θα ήταν πιο θεαματική στην περίπτωση που η βυζαντινή παράδοση είχε γίνει πιο οργανικά αποδεκτή στην ελληνική πολιτισμική αυτοσυνειδησία.

Τέλος, ο Κριλόφ και ο Πούσκιν υπήρξαν πρωταγωνιστές στις ριζικές μεταρρυθμίσεις των αρχών του 19ου αιώνα – την καθιέρωση της καθομιλουμένης και τη ρεαλιστική προσέγγιση της εθνικής πραγματικότητας. Στα ελληνικά γράμματα θα περάσουν ως οι εθνικοί ποιητές της Ρωσίας.

Ο Κριλιώφ εμφανίστηκε σε μια εποχή (1769-1844) κατά την οποία η αυτοκράτειρα Αικατερίνη ασκούσε στα πολιτιστικά πράγματα άμεσο δεσποτικό έλεγχο. Από τον εθνικό πλούτο της Ρωσίας θίγει τα πραγματικά γεγονότα, διαφωτίζει τα ζητήματα της ημέρας, κοινωνικά ή πολιτικά. Είναι η φιλολογική ενσάρκωση του εθνικού πνεύματος της Ρωσίας. Πρόκειται για μεταρρυθμιστή που δεν ξεχνά τους ανθρώπους και την κοινωνία Είναι όμως και φιλόσοφος που στην απλή γλώσσα μαζί με τον Πούσκιν καθιέρωσε το λαογραφικό και εξωτικό στοιχείο.

Ο Πούσκιν, φιλελεύθερος και φιλέλληνας, έκανε δεκτή την ελληνική Επανάσταση ως ενσάρκωση του κοινού οράματος. Η προβολή της είχε το χαρακτήρα συνθηματικής έκκλησης για αγωνιστικό ξεσηκωμό. Η έναρξη της ελληνικής Επανάστασης βρήκε τον Πούσκιν εξόριστο στο Κισινιόφ κι έπειτα στην Οδησό, μέρι που υπήρξαν ο πυρήνας και το κέντρο της ελληνικής εθνεγερσίας. Το 1821 γράφει τα ποιήματα «Σπιλέτο» και «Πόλεμος», προειδοποιώντας όλους τους τυράννους. Πολύ γρήγορα, όμως, θα απογοητευτεί από την αδυναμία, τη σκληρότητα και την ιδιοτέλεια των ηγετών κι από τον βυθισμένο στο σκοτάδι υπανάπτυκτο λαό.

Ο Πούσκιν θεωρείται ο πρώτος επαναστάτης και αμφισβητίας του καθεστώτος της Ρωσίας. Διαπαιδαγώγησε το ρωσικό έθνος, ανέτρεψε παλαιές συνήθειες και

προλήψεις, έθεσε τις βάσεις της χειραφέτησης των δουλοπάροικων. Βρισκόταν πολύ πιο μπροστά από την εποχή του. Το έργο του μοιάζει με αρχαιοελληνικό γλυπτό. Συνδύαζε την εκφραστική δύναμη του ρωσικού λόγου αλλά και των ρυθμών και των κωδίκων της ποιητικής γλώσσας και των προτύπων που του κληροδότησε η Δύση. Παρέδωσε ένα έργο πολυσύνθετο. Έδωσε μια νέα γλώσσα, τη γλώσσα του Πούσκιν, των αριστοκρατών και των μουζικών συγχρόνως. Εκείνη την εποχή δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο, μόνο ήσσονος σημασίας στιχοπλόκοι. Το νέο δεδομένο της ποίησής του γεμίζει με νέους χυμούς τη γαλλική και την ελληνική φιλολογία. Βάζει στόχους καταλυτικά κοινωνικούς στην εθνική λογοτεχνία.

Όλοι αυτοί υπήρξαν ερμηνευτές των ιδεών και των ελπίδων της κοινωνίας της εποχής εκείνης. Έθεσαν τις βάσεις για την εξέλιξη της γλώσσας και της εθνικής λογοτεχνίας, με το ενδιαφέρον που έδειξαν για τα λαϊκά διηγήματα και τα λυρικά ερωτικά ποιήματα. Κι όταν παρατηρεί κανείς από κοντά τα εγχειρήματα που συνθέτουν το παζλ της διανοητικής τους πορείας, μπορεί να αντιληφθεί πώς φτιάχνεται μια εθνική λογοτεχνία της περιφέρειας, εξαρτημένη από τις ευρωπαϊκές, ήδη ώριμες και δουλεμένες, λογοτεχνίες των μεγάλων δυτικών κρατών.

*Μαρία Βλάμη*